

MONUMENTE EPIGRAFICE INEDITE DIN LAPIDARIUL MUZEULUI REGIONAL DE ARHEOLOGIE DOBROGEA

DE

N. GOSTAR

Din bogatul material epigrafic inedit aflat în lapidariul muzeului din Constanța și din Mangalia, mi-au fost încredințate pentru publicare câteva inscripții dintre care unele prezintă un interes deosebit. Am împărțit aceste monumente în trei categorii: inscripții cu caracter public, inscripții cu caracter religios și inscripții funerare.

1. INSCRIPTII CU CARACTER PUBLIC

Inv. L. 372 (Muzeul din Mangalia). Fig. 1. Placă de marmură albă pe care se păstrează un fragment dintr-o horothesia a calatienilor. Dimensiunile: $0,38 \times 0,35 \times 0,11$ m. A fost refolosită în epoca romano-bizantină la un edificiu creștin, când a fost transformată într-un capitel cu semnul crucii; mai târziu, într-o epocă mai nouă, monumentul a fost din nou folosit ca prag la intrarea unei clădiri, din care cauză suprafața scrisă a fost perforată în două locuri, făcând să dispară o bună parte din textul inscripției, deja mutilată. Scrierea este îngrijită. Înălțimea literelor: 0,12 cm.

Deși inscripția este extrem de mutilată, totuși de la început ne putem da seama că textul este identic cu cel al unei inscripții în limba latină și cu al alteia în limba greacă, ambele găsite tot la Callatis¹, ceea ce permite următoarea întregire:

- 1 a lapid]e uicensim[o et primo itinere recto ad lapidem
- 2 uice]nsimum et sec[undum, qui est in flexu inter Asbolodina et
- 3 Sardes, p. II C] C C C, a l[apid]e u[ic]ensimo et secundo sinistrorsum (?) itinere
- 4 recto ad lapidem uic]ensim[um et tertium p. II. a lapide uicensimo et tertio

---

¹ Gr. Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumänien*, AEM, XIX, 1896, p. 27–30 a extrasului; CIL, III, 14214.

itinere recto ad lapidem q[uart]um et uicensimum p. II. a lapide quarto et uicensimo itinere recto ad lapide[m] uicensim[um] et quintum p. II. a lapide uicensimo et quinto itinere recto ad lapid]em uicensimum [et sextum p. ....] ¹

Inscripția nu se leagă de fragmentul deja publicat, deci este o inscripție aparte conținând însă același text.

Din text putem deduce că monumentul este de fapt o *horotheresia* a calatienilor, scrisă în mai multe exemplare în limbile greacă și latină; pînă acum se cunosc trei fragmente, unul în limba greacă și două în limba latină. În r. 3 al textului grecesc se poate citi ἐπὶ Καλλάτιδος ², ceea ce dovedește că prin această hotărnicie se fixa teritoriul orașului Callatis.

În cele două inscripții publicate pînă acum textul *horotheresiei* putea fi întregit pînă la *ad lapidem uicensimum et quintum p(edum) II*, pe cînd inscripția noastră continuă hotărnicia pînă la *ad lapidem uicensimum et sextum p(edum)*.

Cuvîntul *uicensimum*, care este un arhaism, ne-ar ispiți să datăm inscripția în sec. I î.e.n. — I e.n., dar forma literelor Α, Π, Σ, și Ω din textul grecesc ne indică mai curînd sec. II e. n. N-ar fi exclus însă ca inscripțiile să fie copii mai noi după o *horotheresia* extrasă dintr-un *decretum* imperial mai vechi, sau un *senatus consultum* din sec. I î.e.n., unde se prevedeau drepturile, imunitățile și hotarele orașului Callatis ³.

Inv. 1445 (Muzeul din Constanța). Fig. 2. *Titulus honorarius* în limba greacă, descoperit la Mangalia în condițiuni necunoscute. Lipsește cam jumătate din partea stîngă și sfîrșitul. Dimensiunile: 0,48 × 0,33 × 0,15 m. Scrierea este îngrijită, cu litere clare, înalte de 5 cm în r. 1, iar în rest de 4 cm.

[ἹΑγαθῶν] τύχηι
[Οὐιτράσιο]ν Παλλίωνα
[πρεσβευτῆν] καὶ ἀντιστρά-
[τηγον Σε]βασ[τ]οῦ καὶ ἐαυ-
[τοῦς.....]

Dedicația este pusă în cinstea lui T. Pomponius Proculus Vitrasius Pollio, guvernatorul Moesiei Inferior în anul 157 ⁴, probabil de către orașul Callatis. T. Vitrasius Pollio, în afară de Callatis, a mai fost onorat la Odessos ⁵, Dionysopolis ⁶ și Histria ⁷.

N-ar fi exclus ca înaintea numelui Οὐιτράσιον să fi fost T(ίτον).

¹ Cuvintele subliniate apar în textul latin și în cel grecesc publicat de Tocilescu. Cantitatea rîndurilor nu este sigură.

² Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 29.

³ Th. Sauciu-Săveanu, *Dacia*, III—IV, 1927/32, p. 456 urm. (cf. CRAI, 1933, p. 276 urm.) publică textul unui tratat de alianță din sec. I î.e.n., între romani (*populus Romanus*) și Callatis.

⁴ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, în *Diss. Pann.* ser. I, fasc. 11, Budapesta, 1940, p. 72—75.

⁵ CIL, III, 762 (cf. p. 1366) = Dessau, ILS, 5751 = IGR, I, 1440.

⁶ IGR, I, 663.

⁷ V. Părvan, *Histria IV*, p. 80; id., *Histria VII*, p. 61—67; id. *Dacia*, II (1925), p. 211—213.

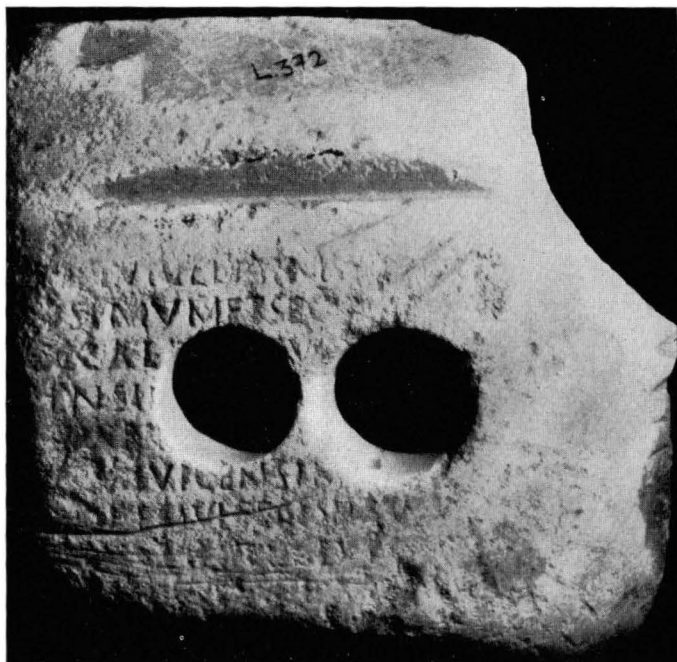

Fig. 1

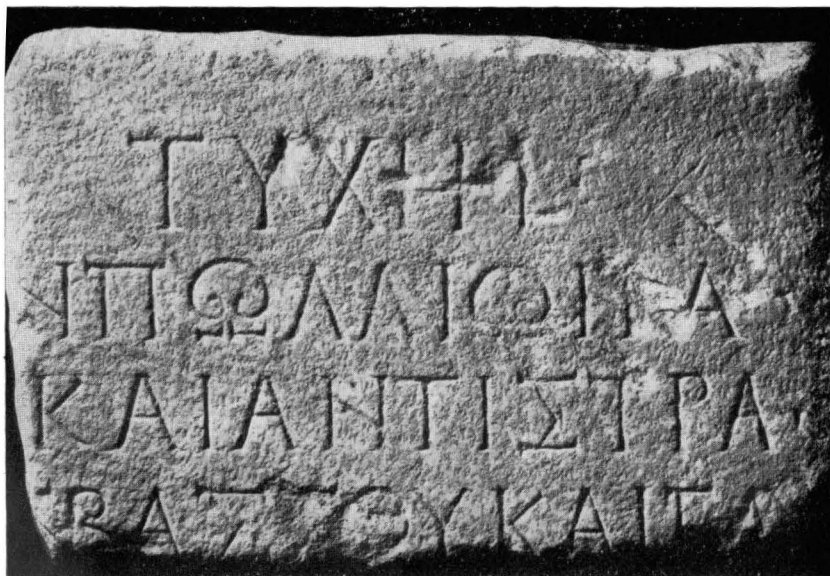

Fig. 2

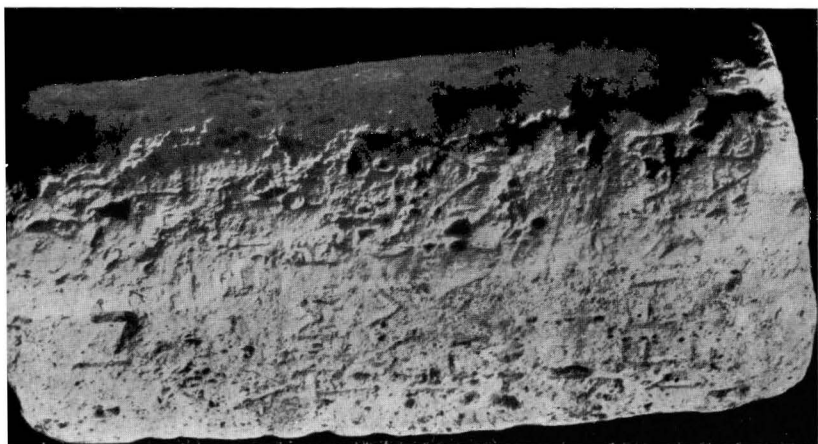
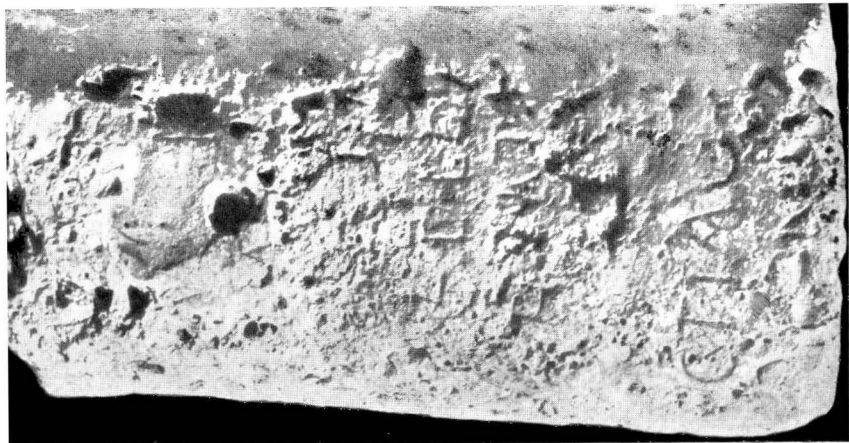

Fig. 3

Fig. 4

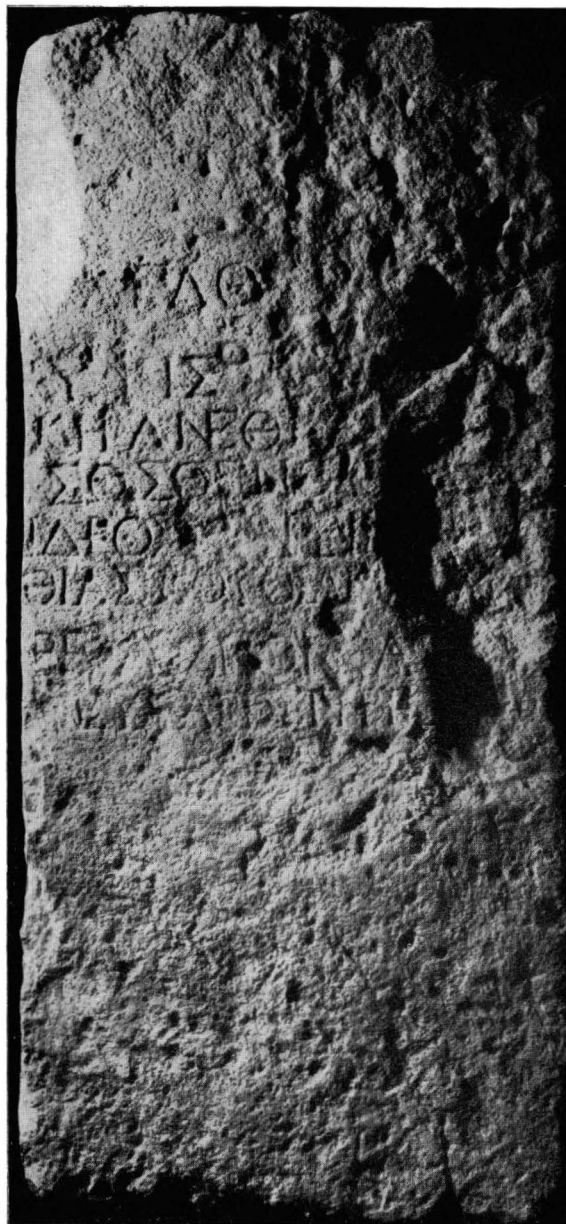

Fig. 5

Inv. 46 (Muzeul din Constanța). Fig. 3. *Milliarium* de calcar, cu inscripție în limba latină, descoperit la Mangalia în condiții necunoscute. Dimensiunile: $0,66 \times 0,32$ m.

Suprafața scrisă prezintă multe zgrunțurozități, iar o parte din rotunjimea coloanei a fost cioplită, din care cauză textul prezintă mai multe lacune.

Inscripția este un palimpsest. Textul nou (*b*) a făcut ca pe alocurea să dispară textul vechi (*a*), care în parte a fost martelat. Literele textului vechi (*a*), cât se mai văd, sînt clare și bine adîncite. Textul nou (*b*) are literele mai mici, iar scrierea mai puțin îngrijită; litera *A* are bara orizontală frîntă, litera *V* este cu unghiul rotunjit apropiindu-se de forma lui *U*, iar litera *D* de formă aproape pătrată; r. 4 al textului *b* pare să fi fost martelat.

Înălțimea literelor: în textul *a*, între 4 și 5 cm, iar în textul *b*, între 3 și 4 cm.

a

Im[p(erator) Caesa]r M[arcus]
Aureliu[s An]tonin[us Pi-]
us feli[x] Aug(ustus) ponti-
f[ex maximus] trib[u-]
n[iciae potest]atis[... co(n)-]
s(ul) [... proco(n)s(ul) p(ater) p(atriciae)] CAE...
NEF.....VSAR

b

Imp(eratores) C[aes(ares)] M(arcus)
Aur[el(ius)] Dioc[l]e-
tianus et M(arcus) Aur-
e[l(ius)] Maximianus]
inuicti Aug(usti) et M(arcus)
[Fl(auius)] Val(erius) [C]on[stan-]
[tius et C(aius) Gal(erius) Val(erius)]
[Maximianus.....]

Inscripția *a* este un miliariu de la împăratul Caracalla (212—217). Ultimelor două rînduri este greu a li se da o dezlegare; ar putea fi nume de localități.

Inscripția *b* este un miliariu din anii 293—305.

2. INSCRIPTII CU CARACTER RELIGIOS

Inv. 82 (Muzeul din Constanța). Fig. 4. Placă de marmură cu inscripție în limba greacă, descoperită la Mangalia în condiții necunoscute. Dimensiunile: $0,39 \times 0,29 \times 0,10$ m.

Lipsește cam jumătate din partea stîngă a inscripției; cîteva lovituri au avariat unele litere. Textul a fost încadrat într-un chenar în relief în formă de *tabula ansata*.

Scrierea este îngrijită cu litere clare și egale, cu excepția literei *o* (penultima) din r. 4 imprimată foarte mic și rotund și litera *I* (ultima) din r. 7 imprimată ceva

mai mic decît în restul textului; litera *O* peste tot este de formă rombică iar Σ dreptunghiular; ligaturi în r. 2 $\Pi + E$ și în r. 4 $N + \Pi$. Înălțimea literelor: 1,5 cm.

[Ἀγαθῇ Τύχηι
 ..... οἱ περὶ προστά-
 [την.... Διο]σκουρίδου κατε-
 [σκεύασαντες] ἐκ τῶν ιδίων πρὸς
 ..... Ν ὑπογεγραμ-
 [μένον....]ενων Ἀπολλω-
 [νίδου?...]κου καὶ Δομίτι-
 [ον Θ]έωνος.

Documentul vorbește despre un edificiu public sau religios, ridicat de cetățenii (?) din Callatis, pe cheltuiala lor, probabil pentru sănătatea a doi binefăcători concetățeni.

În r. 6 se poate întregi unul din numele proprii Ἀπολλωνίου sau Ἀπολλωνίδου. Numele Δομίτιος din r. 7 mai este cunoscut și la Histria¹; în r. 8, din motive de spațiu, a fost preferat numele Θεώνος. Onomastica și forma literelor datează monumentul în sec. II e. n., poate chiar din prima jumătate a acestui secol.

Inv. 1476 (Muzeul din Constanța). Fig. 5. Placă de calcar gălbui cu multe porozități, descoperită în Constanța în împrejurări necunoscute, cu inscripție în limba greacă. Piatra a fost refolosită, deoarece pe suprafața scrisă se văd urme de var amestecat cu bucăți mici de cărămidă. Dimensiunile: 1,45 × 0,65 × 0,30 m. Cam jumătate din partea dreaptă a textului a dispărut în urma erodării și în general literele sînt destul de șterse. Scrierea îngrijită cu litere înalte de 4–5 cm. Ligatura $N + E$ în r. 3.

Ἀγαθῇ Τύχηι
 ὑψίστ[ωι θεῶι?...]
 καὶ ἀνέθῃ[κε....]
 Ἰσωσθένος[ς.... Καλλ-]
 ἰδρο[μος?.....]
 θιασίτιοι καὶ ἱ[ε-]
 ρε[ῦς...] ION. Α...
 εὐχαριστήρι[ον...]

În r. 5 este probabil să fie un nume de persoană, de felul lui Καλλῖδρο[μος]. Din punct de vedere al limbii remarcăm forma θιασίτιοι, nominativ plura rar folosit în loc de formele θιασῖται sau θιασῶται care sînt mai frecvente; în r. 3 καὶ, probabil pentru καὶ.

Monumentul pare a fi o dedicație zeului θεὸς ὑψιστος de către o asociație religioasă, după cum reiese din r. 6 și 7 (θιασίτιοι καὶ ἱερεῖς).

Inv. 45 (Muzeul din Constanța). Fig. 6. Placă votivă de marmură cu inscripție în limba greacă. Proveniența necunoscută. Dimensiunile: 0,35 × 0,25 × 0,10 m.

Monumentul este în bună parte distrus, lipsindu-i partea de sus cu figura divinității și partea de jos cu sfîrșitul textului; de asemenea a fost ciuntit și în părțile

¹ Pârvan, *Histria VII*, p. 40.

laterale, ceea ce a făcut să dispară începutul și sfârșitul rîndurilor din text. În partea de sus apare, în relief frumos sculptat, o divinitate feminină, din care a rămas prea puțin pentru a se putea identifica. Alături un vultur; în mîna stîngă divinitatea ține o pateră îndreptată în jos, spre ciocul vulturului.

Scrierea este foarte îngrijită, cu litere de formă alungită și ușor adîncite. Înălțimea literelor: 1,08—2 cm.

[ἀγα]θή τύχη
ΛΩΔΕΙ
ΩΝ — Ἡρ[α?]
ΙΣΑΜ
ΟΘΕ
ΟΡ

În primul rînd se poate citi formula ἀγαθή τύχη; din r. 2 înainte de λ lipsesc cca. 2—3 litere, iar după ι, care ar putea fi și un K, cca. 5 litere; din r. 3 înaintea lui ω lipsesc cca. 2 litere; între ων și ηρ există la mijlocul rîndului o linie orizontală care poate să fie un semn de punctuație; ηρ ar putea fi de la numele zeiței *Hera*, pentru a cărei lectură ar pleda și relieful cu figura divinității alături de vultur; după ρ lipsesc cca. 4—5 litere; în r. 4 înaintea lui ι (sau η) lipsesc cca. 3—4 litere, iar după μ urmează γ sau π, după care mai urmau cca. 4—5 litere.

Este greu de a se face alte precizări la un asemenea text atît de fragmentar.

După litere și maniera sculpturii monumentul ar putea data din sec. II sau cel mai tîrziu începutul sec. III e.n.

Inv. 1471 (Muzeul din Constanța). Fig. 7. Altar de calcar cu inscripție greacă. Proveniență necunoscută. Dimensiunile: 0,47 × 0,33 × 0,28 m.

Monumentului îi lipsește ceva mai puțin din jumătatea dinspre partea dreaptă, precum și partea de jos; prezintă spărturi la colțuri și lacune în text. Cîmpul inscripției a fost încadrat sus și jos de un chenar în relief; sub inscripție exista un relief din care însă, în urma fragmentării altarului, nu se mai poate distinge nimic.

Scriere îngrijită, deși unele litere au imprimări curioase, ca bunăoară în r. 1 litera μ și litera ο foarte mică. Înălțimea literelor: 3,5—4 cm.

Μομήκη . . .
.. ΟΥΘΟ . . .
Ἡρωι . . .
χαριστή[ριον] . . .

Primul rînd poate fi citit Μομήκη, numele dedicantului sau al dedicantei, care ar putea fi de origine tracă sau micro-asiatică; ΟΥ din r. 2 pare a fi sfîrșitul unui patronim; în r. 3 este clar Ἡρωι, deci altarul a fost închinat divinității tracice *Heros*, după care urma probabil epitetul; ultimul rînd se întregeste prin χαριστήριον.

După forma literelor monumentul pare să dateze din sec. II sau începutul sec. III e.n.

Inv. 2091 (Muzeul din Constanța). Fig. 8. Altar de calcar, bine păstrat, desco- perit în așezarea civilă de la Tropaeum Traiani¹. Dimensiunile: 0,71 × 0,44 × 0,34 m.

¹ Din săpăturile întreprinse de Paul Nicorescu, ale căror rezultate au rămas inedite.

Scrierea îngrijită, cu ligaturile: r. 1. A+T, R+I; r. 2. V+A+L, M+Λ, R+I. Textul rîndului 1 nu începe de la margine. Literele de formă alungită, sînt înalte de 4—5 cm.

Libero patri
P(ublius) Val(erius) Macrin(us)
ex uot(o) p(osuit).

Altarul este închinat lui *Liber pater*, divinitate răspîdită în Dobrogea și cunoscută mai demult la Tropaeum Traiani¹.

Monumentul probabil că datează din sec. III, deși nu poate fi exclus nici începutul sec. IV, cînd gentiliciul *Valerius* este des întîlnit în Dobrogea.

3. INSCRIPTII FUNERABE

Inv. 30 (Muzeul din Constanța). Fig. 9. Placă de marmură cu basorelief și inscripție în limba greacă, provenită de la Dionysopolis (Baleic, R. P. Bulgaria). Dimensiunile: 0,23×0,18×0,05 m.

Placa are colțurile de sus și de jos dinspre stînga puțin avariate, ceea ce a făcut ca prima literă din r. 1 să fie puțin vizibilă.

În basorelief, în centru, apare figura defunctei stînd pe un scaun cu spetează, cu picioarele pe un taburet; în spate o altă figură feminină în picioare, redusă la jumătate, stînd pe un fel de coloană. Capetele celor două personaje sînt deteriorate.

Sus și jos, între două linii ușor adîncite, apare o inscripție de trei rînduri. Ultimul rînd a fost scris pe marginea chenarului și puțin mai sus; literele au o imprimare clară. Prima literă din r. 1, deși puțin vizibilă este sigur un Λ, iar ultima literă din ultimul rînd este Σ, pe care însă lapidul se pare că a avut intenția să-l corecteze în Υ; suprafața scrisă fiind aici însă foarte ștearsă, nu ne putem da seama exact de forma literei, deși în mod normal pare să fie un Σ. Înălțimea literelor: în r. 1 și 2 de 1,55 cm, iar în ultimul rînd de 1 cm.

Ληστόρμη Διζ-
δωνος γυνή Σουσά-
νου.

Atît Ληστόρμη cît și Διζδων nu au fost înregistrate încă în repertoriile de onomastică tracică. În ce privește Σουσάνος ne-am putea gândi la o eventuală scriere greșită în loc de *Susagus*, comandant dac din primul război (101—102), cunoscut din scrisoarea lui Plinius cel tînr². N-ar fi exclus însă ca tocmai manuscrisele pliniene să transmită forma greșită *Susagus* în loc de *Susanus*, care ar putea fi cea autentică. În epigrafia greacă numele feminin Σουσάννα este destul de rar³ și pare a fi străin de onomastica greacă⁴. Întîlnim însă în onomastica micro-asiatică masculinul Σωσσόνης, în Lycaonia⁵. Nu putem totuși exclude posibilitatea originii trace.

¹ CIL, III, 14214¹.

² Plin., *Epist.* X, 74, 1.

³ CIG, IV, 9566.

⁴ Pape-Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig, 1884 p. 1428.

⁵ Joh. Sundwall, *Die einheimischen Namen der Lykier nebst einem Verzeichnisse kleinasiatischer Namenstämme*, Leipzig, 1913, p. 254.

După forma literelor monumentul datează din sec. II e. n., poate chiar din prima jumătate.

Inv. 15 (Muzeul din Constanța). Fig. 10. *Cippus* de calcar, cu inscripție în limba latină, găsit în Constanța, la geamia Azizie, în anul 1957, unde a fost folosit ca material de construcție. Dimensiunile: $0,53 \times 0,54 \times 0,37$ m. Într-o epocă târzie, monumentul a fost prefăcut într-un capitel de pilastru, din care cauză s-a pierdut începutul și partea din dreapta a textului. Scrierea îngrijită cu litere înalte de 4,5—5 cm.

[D(iis) M(anibus)]
 Pompeia S[abi-]
 na uix(it) an[n(is)...]
 C(aius) Auf(idius) Sen[eca ?...]
 leg(ionis) V [Mac(edonicae)]
 coni(ugi) cari[ssim(ae)]
 et sibi p[osuīt.]

Avînd în vedere dimensiunile spațiului pierdut, cognomenul defunctei a fost *Sabina* și nu *Saturnina*. Gentiliul celui care pune monumentul a fost mai curînd *Aufidius* decît *Aufius*, *Aufellius* etc., deși *Aufidius* nu se prea întîlnește într-o asemenea prescurtare. Cognomenul lui a putut fi însă și *Senecio*, *Senilis*, *Senior* etc., iar calitatea în cadrul legiunii, ținînd seama de spațiu, ar putea fi *mil(es)*, *centurio* sau *uet(eranus)*, deși sînt posibile și alte întregiri.

Inscripția datează din sec. II e.n.

Inv. 2065 (Muzeul din Constanța). Fig. 11. Inscripție funerară în limba latină, scrisă pe o placă de calcar gălbui; partea de jos este mai îngustă pentru a se putea fixa într-o bază de piatră. Inscripția a fost descoperită în anul 1958 în castrul de la Mirleanu (raion Adamclissi), unde fusese refolosită ca piatră de construcție. Dimensiunile: $0,74 \times 0,61 \times 0,21$ m.

Partea de sus a monumentului cu începutul inscripției lipsește ca și o bună parte din colțul de sus dinspre stînga; o crăpătură lungă se vede și în colțul de jos dinspre dreapta, care a distrus cîteva litere din textul inscripției; suprafața scrisă a fost ușor avariata în urma erodării. Se văd și cîteva adîncituri naturale care au fost ocolite de lapicid.

Inscripția prezintă următoarele particularități grafice: litera *G* se confundă cu litera *C*; litera *O* și *Q* aproape întotdeauna sînt scrise mai mic. Litera *M* peste tot are barele laterale mult desfăcute, iar litera *L* are bara orizontală mai aplecată. În r. 2 litera *Q* este scrisă ca un *O* barat. În r. 5 litera *N* este scrisă ca și *AI*. Începînd cu r. 9 literele sînt mai înghesuite, iar ultimul rînd este mai lung și este scris sub chenar. În general grafia este neîngrijită, cu litere inegale, fără spațiu între cuvinte, fără punctuație și fără ligaturi. Înălțimea literelor variază între 2 și 3,05 cm.

.....VAEREN.....
 .....VM adquae
 [et] digne locutu-
 s militia colui
 5. legionis II, leg(ionis) VII;
 Valerius Onesim[a]

10. centurio qui uixit annos quinquaginta et misse III; Valeria Marcellina coniux pietissima super iam cum filiis suos hunc titulum posuerunt. Auete uia[t]ore[s].

În r. 1 a putut fi cuvîntul *quaerenti* iar r. 2 s-ar putea completa prin *nondum*, *quidum*, sau *uixum*, deși tot atît de bine ar putea fi *dum* sau *cum*. Cuvîntul *adquae* este folosit în loc de *atque*, confuzie frecventă în lexicul epigrafic latin. În r. 3 înainte de *digne* mai încăpeau cel mult două litere, deci este posibil să fi fost cuvîntul *et*. În r. 4, *militia* este folosit în loc de *militiam*. R. 5 *legionis II* și *leg(ionis) VII* indică *legio II Herculia* și *legio VII Claudia*. Pînă aici este posibil ca inscripția să fi fost scrisă în versuri. În r. 9 remarcăm cuvîntul *misese* (mai curînd o formă populară decît o greșeală grafică) în loc de *menses*. Provincialisme sau expresii populare cunoscute și din alte texte se mai întîlnesc în r. 12: *filius* în loc de *filiis*, *suos* în loc de *suis* și *huc* în loc de *hunc*. Este interesantă și după cîte știu, neuzitată, expresia *digne locutus militia(m) colui*, mai pretențioasă, în loc de cea obișnuită și prea militărească, *missus honesta missione*.

În momentul cînd *Valerius Onesima* și-a terminat serviciul, *militia(m) colui*, el era un *centurio* în *legio II Herculia*, mutat din *legio VII Claudia*. Legiunea II Herculia, împreună cu *legio I Iouia*, erau cele două *legiones riparienses* ale provinciei Scythia¹. În sec. IV un *praefectus legionis II Herculiae* stătea la Troesmis², în nordul Dobrogei unde probabil că se găsea partea cea mai mare a efectivului acestei unități, iar cîte un *praefectus ripae legionis II Herculiae cohortis quintae pedaturae inferioris* se găsea unul la Troesmis³, iar altul la Axiopolis⁴. Nici una însă din aceste două localități nu pot corespunde cu castrul și așezarea romană tîrzie de la Mirleanu. Avînd în vedere însă că *Notitia Dignitatum*, izvorul principal care documentează unitățile sec. IV în provincia Scythia, datează de la sfîrșitul acestui secol⁵, putem deduce că unitatea, sau o subunitate a legiunii II Herculia în vremea lui Dioclețian, sau poate ceva mai tîrziu, staționa și mai la sud de Axiopolis, unde se găsește castrul de la Mirleanu. Pe acest criteriu se poate pune și datarea inscripției în epoca lui Dioclețian sau Constantin I; gentiliciul *Valerius* foarte obișnuit în această vreme, ar fi încă o dovadă pentru această datare.

Inv. 2066 (Muzeul din Constanța). Fig. 12. Stelă funerară de calcar cu inscripție în limba latină, descoperită în anul 1958, în castrul de la Mirleanu (raion Adamclissi), unde probabil că fusese refolosită ca piatră de construcție. Dimensiunile: 0,57 × 0,57 × 0,25 m.

Lipsește partea de sus a monumentului, iar suprafața scrisă este foarte avariata, încît conturul unor litere este puțin vizibil. Pe margini se vede un

¹ *Not. Dign. Or.*, XXXIX, 28–35; E. Ritterling, *RE*, XII, 2, 1467.

² *Not. Dign. Or.*, XXXIX, 29; Ritterling, *ibidem*.

³ *Not. Dign. Or.*, XXXIX, 31.

⁴ *Not. Dign. Or.*, XXXIX, 30.

⁵ E. Polaschek, *RE*, XVII, 1, 1081–1097; cf. J. B. Bury, *JRS*, X (1920), p. 131–154; A. W. Byvanck, *Mnemosyne*, VIII (1939), p. 67–71.

ornament în basorelief lat de 20 cm, în motivul frunzelor de viță de vie cu struguri și lujeri.

Scrierea e neîngrijită, cu litere inegale; uneori literele trec peste bordura chenarului dinspre dreapta; în partea de jos suprafața scrisă se îngustează. Litera *Q* nu se distinge de litera *O*, ca și litera *G* de *C*; în r. 5, literele *IT*, din cuvântul *uixit* sînt scrise ca și litera grecească *Π*; uneori după prescurtări urmează cîte un punct; r. 1 și ultimele două rînduri, din cauza fragmentării și erodării cu greu pot fi citite și deci sînt nesigure. Înălțimea literelor variază între 3,05 și 5 cm.

- .....
 ...ERAS Procli-
 no ex<x>arc(ho)
 qui milit(auit) (inter)
 5. sag(ittarios), uixit
 an(nis) L, m(ensibus) III,
 d(iebus) V; n(umerus) e(quitum)
 NEC NIV
 pientis(simo)
 10. posu[i]t titu-
 [lu]m P...
 ....O....

Piatra a fost pusă în amintirea lui *Proclinus* (scris astfel în loc de *Proculinus*) care avea calitatea de *exarchus*. Grafia *exxarc(hus)* cum apare pe piatră este o eroare a lăpideului care probabil că voia să scrie *exsarc(hus)*, dar care și-a dat seama de greșeală, deoarece primul *x* are o imprimare incompletă. *Exarchus* era un grad militar inferior în armata romană tîrzie și anume în unitățile auxiliare de cavalerie¹. Se cunosc astfel: *hexarchus alae celerum*², *exarcus qui militauit annos XX in uexillatione equitum Dalmatarum comitatensi Anchialitana*³, *exarchus in uexillatione equitum Stablesianorum*⁴ etc. *Exarchi* sînt atestați și într-o inscripție latină din nordul Dobrogei, datată în sec. IV⁵.

Rămîne greu de lămurit cuvîntul *ERAS* din r. 2. Mai mult ca sigur că nu poate fi verbul *eras*. Ar putea fi însă gentiliciul lui *Proclinus*, deci ar fi de citit ...*eras(io)* *Proclino*, deși nu vedem în ce chip s-ar putea întregi. Din cele cîteva exemple culese din inscripții, majoritatea exarchilor poartă și gentiliciul. Astfel *Val. Iuuentinus exarcus*⁶, *Val. Vasse exarcus*⁷, *Aurelius Albanus exarcus*⁸, *Aur. Maximus exar(cus)*⁹. Dar există și cazuri cînd exarchii apar fără gentilicii; astfel un oarecare *Aeggaeus hexarchus*¹⁰, iar în inscripția din nordul Dobrogei apar exarchii *Dicebalus* și *Faustinus*,

¹ Fiebigel, RE, VI, 2, 1552.

² CIL, III, 4832 (= ILS, 2528).

³ CIL, III, 405 (= ILS, 2792).

⁴ CIL, V, 4576 (= ILS, 2793).

⁵ P. Nicorescu, în *Analele Acad. Rom. Secț. Ist.*, seria III, tom. XIX, mem. 15, 1937, p. 211–216; Rev. ist. rom., 1940, p. 333–339.

⁶ CIL, III, 405 (= ILS, 2792).

⁷ CIL, V, 4576 (= ILS, 2793).

⁸ ILS, 9207.

⁹ CIL, V, 7000 (= ILS, 2629).

¹⁰ CIL, III, 4832 (= ILS, 2528).

ambii fără gentiliciu¹. Nu putem deci să ne dăm seama ce cuvînt formau literele *ERAS* din inscripția de la Mîrleanu.

În r. 5 în inscripție apare *SAC*, ceea ce nu pare a se întregi prin *sac-* (*rarios*) ci mai curînd prin *sag(ittarios)*. Deci se precizează că exarchul Proclinus a servit în cadrul unității în calitate de *sagittarius*. Textul inscripției în rr. 4—5 trebuie citit: *qui milit(auit) (inter) sag(ittarios)*, expresie ce-și găsește analogia într-o altă inscripție dobrogeană tot din epoca tîrzie: *militans inter sagittarios iuniores*². Unitatea lui Proclinus era deci o trupă de cavaleri arcași. Asemenea trupe, pentru epoca tîrzie, sînt menționate în izvoare³, iar o piatră funerară a fost pusă în amintirea unui *hexarcho alae celerum uiro sagittandi peritissimo*⁴.

Insemnătate deosebită prezintă literele *NE NEC NIV* din r. 7—8. În mod obișnuit aici ar trebui să stea numele celui (sau al celor) care ridică monumentul. Este greu de admis însă că sub aceste curioase prescurtări s-ar ascunde nume de persoane. De aceea trebuie să admitem că inițialele amintite prescurtează numele unității din care făcea parte *Proclinus exarchus* și că monumentul s-a ridicat prin grija (sau poate pe cheltuiala) colectivă a tovarășilor săi de arme.

În concluzie *NE NEC NIV* trebuie citit: *N(umerus) E(quitum) NEC NIV*, ceea ce nu este de loc surprinzător. Tot din grija camarazilor s-a ridicat și monumentul funerar al exarchului *Val. Iuuentinus qui militauit annos XX in vexillatione equitum Dalmatarum comitatensi Anchialitana, uixit annos XL, collectarii titulum conscriptum ex bonis posuerunt*⁵. Prescurtările *NEC* și *NIV* ar putea indica fiecare cite un nume etnic și un toponim așa cum întîlnim pentru multe unități auxiliare din sec. III—IV (*numerus equitum Sarmatarum Bre-metennacensium*⁶, *numerus Brittonum Tripitiensium*⁷, *numerus Dalmatarum Diuitiensium*⁸ etc. Este greu de știut însă ce nume de populație se ascunde sub inițialele *NEC* sau care este localitatea care începe cu *NIV*. Izvoarele nu cunosc un *numerus* care ar fi purtat un nume în care să intre aceste șase litere. În Mauretania se cunoaște populația *Nectiberes*⁹, iar în *Hispania* localitatea *Niuaris*¹⁰, dar nu putem fi siguri ca aceste două denumiri să fi format numele unității de la Mîrleanu.

Se poate deci deduce din analiza inscripției că la Mîrleanu a staționat pe la sfîrșitul sec. IV unitatea *n(umerus) e(quitum) Nec... Niv.....*, care însă nu este notată în *Notitia Dignitatum* și nici în altă parte. Numele antic al castrului și al localității de la Mîrleanu probabil că este cel însemnat în itinerarii și în *Notitia Dignitatum* și deci trebuie căutat pe Dunăre între *Durostorum* (Siliștră) și *Aziopolis* (Cernavodă).

¹ Nicorescu, *ibidem*.

² D. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, București, 1918, p. 41, fig. 25.

³ *Not. Dign. Or.*, VIII, 30—31, *equites sagittarii seniores, iuniores*, XXXIII, 21, 22, *equites sagittarii Acadama, Acautha*, XXXVIII, 11, 12, *equites sagittarii Sabbu, Domana* etc.

⁴ CIL, III, 4832 (= ILS, 2528).

⁵ CIL, III, 405 (= ILS, 2792).

⁶ Rowell, RE, XVIII, 2, 2552—2553.

⁷ Rowell, *op. cit.*, 2542.

⁸ ILS, 2629.

⁹ Windberg, RE, XVI, 2, 2170.

¹⁰ A. Schulten, RE, XVII, 780.

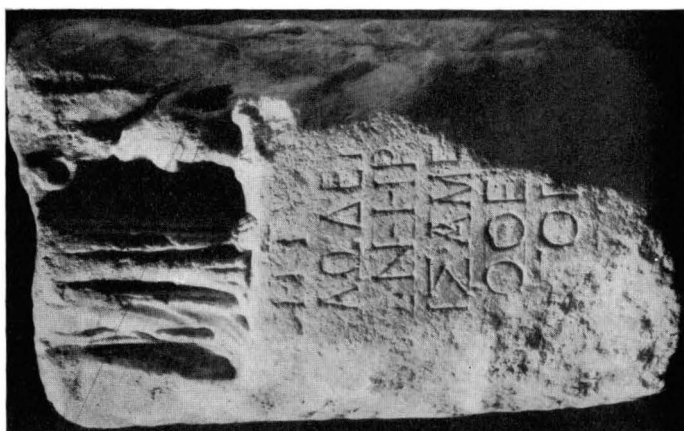

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

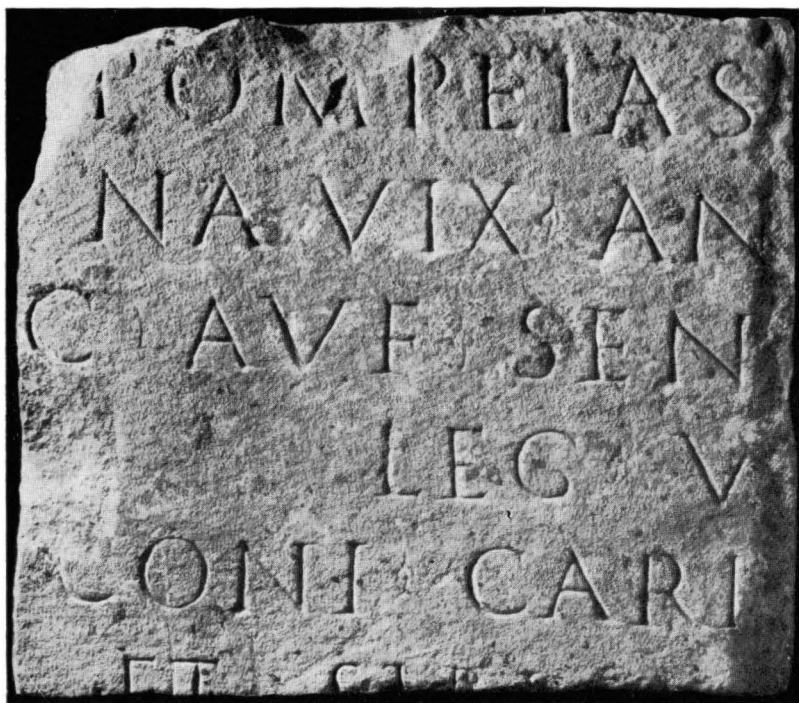

Fig. 10

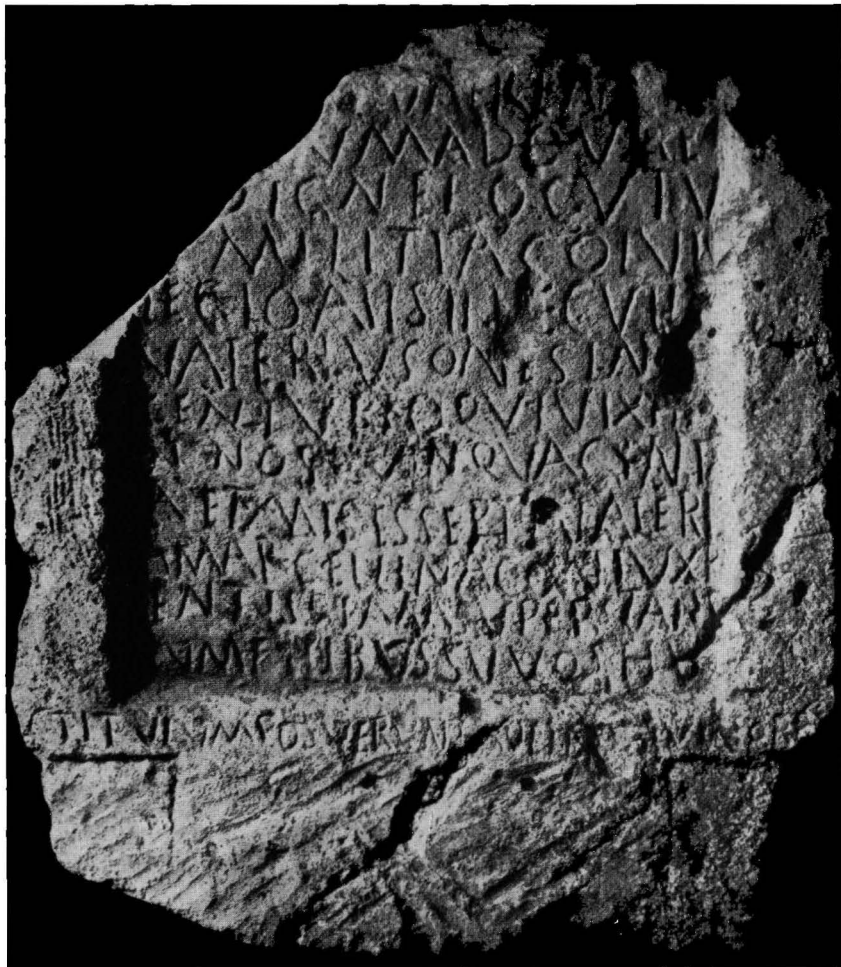

Fig. 11

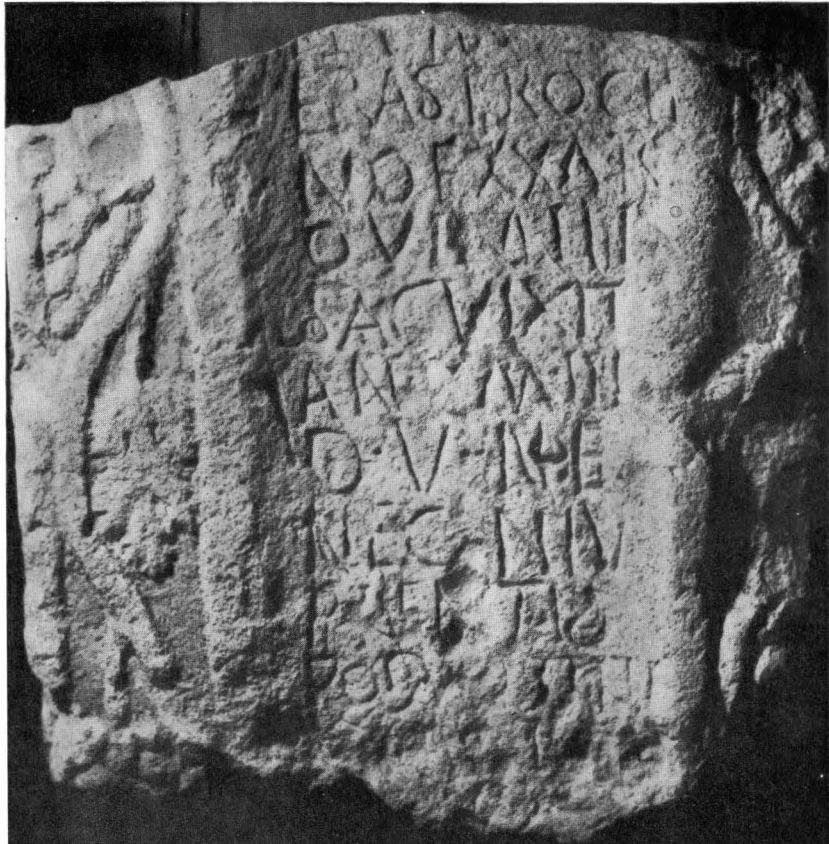

Fig. 12

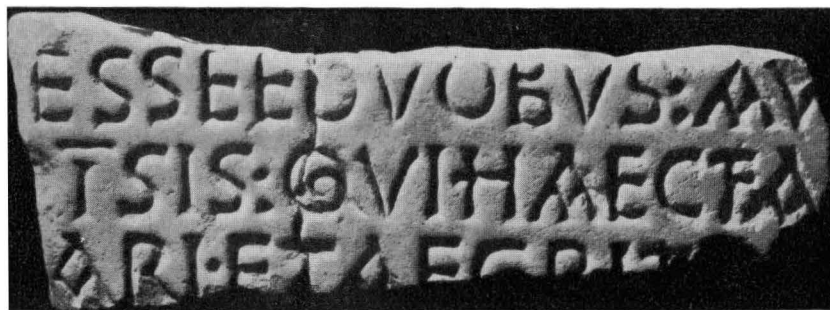

Fig. 13

Tab. Peut. segm. VIII, 3.

Durostero
Sagadaua
Sucidaua
Axiopolis

Identificarea se poate face fie cu *Sagadaua*, fie cu *Sucidaua*. În *Notitia Dignitatum* în provincia Scythia este cunoscută localitatea *Sacidaua*, unde staționa în sec. IV unitatea de cavalerie *cuneus equitum scutariorum*¹. Pe de altă parte același izvor nu menționează în Scythia localitatea *Sucidaua*, ci în Moesia Secunda². Nu poate fi însă verosimil ca localitatea antică de la Mîrleanu să fi aparținut la Moesia Secunda și în consecință *Sucidaua* din *Notitia Dignitatum* s-a transmis greșit *Sacidaua* în loc de *Sucidaua* din *Tab. Peut.*³, fie, ceea ce credem noi că este mai probabil, numele antic era *Sacidaua*⁴, așa cum este transcris în *Notitia Dignitatum* și transmis *Sagadaua*, deci eronat, în *Tab. Peut.* În cazul că *Sacidaua* corespunde cu actualele ruine de la Mîrleanu⁵, știm că aici staționa, pe la sfîrșitul sec. IV, tot o unitate de cavalerie, anume un *cuneus equitum scutariorum* și ar fi posibil ca această trupă să fie identică cu *n(umerus) e(quitum) Nec... Niv...* din inscripția noastră.

Inv. 1463 (Muzeul din Constanța). Fig. 13. Două fragmente care se racordează, dintr-o placă de marmură cu inscripție în limba latină. Nu se cunosc condițiile descoperirii. Dimensiuni: 0,40×0,15×0,05 m.

Scrierea foarte îngrijită, cu litere frumos și adînc săpate. Unele cuvinte sînt despărțite prin cîte două puncte; în r. 2 cuvîntul *primus* este indicat prin cifra I. Înălțimea literelor, peste tot egale, 3,05 cm.

.....
 ....ESSE E DVOBVS: AV...
 ....I SIS: QVI HAEC FA..
 ....ARI: ET AEGRIT. T....
 .....

După cîte ne putem da seama, textul era un epitaf în versuri, deoarece cele două puncte de la sfîrșitul anumitor cuvinte indică sfîrșitul unui vers. Se poate deci reconstitui următoarea versificare.

.....
 .....esse e duobus
 au.....primus sis
 qui haec fa..... ari

¹ *Not. Dign. Or.*, XXXIX, 12.

² *Not. Dign. Or.*, XL, 17.

³ Astfel crede și O. Seeck, *Notitia Dignitatum*, Berlin, 1876, p. 86, nota 1; cf. K. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916, p. 506—507; M. Fluss, *RE*, IV, A, 1, 560. După CIL, III, 12456, o localitate *Sucidaua* pare să fi existat între *Carsium* (Hîrșova) și *Durostorum* (Siliștră).

⁴ Probabil identică cu *Saucidapa* din *Geogr. Rav.*

⁵ Deși această identificare pare posibilă nu credem că rr. 4—5 din inscripție s-ar preta la lectura: *qui milit(auit) Sac(idauae)*.

et aegritate.....

.....

Cuvintele din primele trei versuri, s-ar putea încadra în hexametri. Începutul ultimului vers este însă iambic. Așadar nu putem preciza sistemul metric al epigramei. Cuvîntul *aegritas* apare numai începînd cu literatura creștină din sec. III¹. Forma literelor ne duce spre sec. V sau chiar VI. Se poate susține chiar că această grafie se apropie întrucîtva de scrierea uncială. Dar cu toată această grafie care se găsește pe monumentele creștine pînă în sec. VIII, nu credem că s-ar putea propune o datare mai tîrzie de sec. VI.

Importanța monumentului constă în faptul că relevă folosirea unei limbi literare latine, ca și a versului latin în orașele dobrogene, într-o vreme atît de tîrzie. Cu alte cuvinte sîntem în măsură să sesizăm prezența unei curate culturi romane în unele centre urbane din Dobrogea pînă în sec. V—VI e.n.².

★

Inscripțiile de care ne-am ocupat sînt interesante pentru atestările și precizările pe care le aduc.

Semnalăm astfel completarea horothesiei calatienilor și dovada existenței a mai multe exemplare ale aceluiași text; atestarea din nou, la Callatis de data aceasta, a guvernatorului provinciei *Moesia Inferior*, *T. Vitrasius Pollio*; refolosirea unui *milliarium* datînd din al doilea deceniu al sec. III e.n., la sfîrșitul secolului, prin săparea unei alte inscripții suprapusă celei vechi; inscripția funerară de la Mirleanu (inv. 2066), ne poate duce la formularea ipotezei de a identifica acest castru cu *Sacidaua*; cealaltă inscripție funerară de la Mirleanu (inv. 2065) ne face să presupunem că *legio II Herculia* sau o subunitate de a ei, ar fi staționat în vremea lui Dioclețian, sau ceva mai tîrziu, mai la sud de *Axiopolis*, adică în castrul de la Mirleanu (poate *Sacidaua*?).

Din punct de vedere religios, în afară de noi dovezi ale răspîndirii în *Moesia Inferior* a cultului lui *Liber pater* și a lui *Heros*, deosebit de importantă este atestarea la Tomis a unui *thias* de adoratori ai lui *Θεός Ψίστος* în sec. II și deci a pătrunderii în forme organizate a monoteismului.

Inscripțiile de care ne-am ocupat aduc o contribuție interesantă și în ceea ce privește elementele noi onomastice care apar. Astfel *Μομήχη* (inv. 1476) este un nume nou a cărui origine ar putea fi locală; pe inscripția cu nr. inv. 30 apar alte nume încă neînregistrate în repertoriile de onomastică tracică: *Λεστόρη* și *Διζδων*, precum și numele *Σουσανός*, care ar putea fi eventual o altă transcriere (poate mai corectă) a lui *Susagus*.

În sfîrșit, inscripția cu nr. inv. 1463 este deosebit de interesantă, prin faptul că dovedește că în sec. V—VI e.n., existau în regiunea noastră vorbitori și buni cunoscători ai limbii latine, deci cultura latină era destul de mult împămîntenită.

Desigur că și alte amănunte pe care le prezintă inscripțiile de care ne-am ocupat pot fi mai amplu discutate. Noi ne-am rezumat însă să semnalăm datele cele mai importante, care pot contribui cît de cît la îmbogățirea cunoștințelor despre trecutul Dobrogei.

¹ Ps. Cypr., *adv. Iud.*, 5.

² O inscripție asemănătoare se găsește în muzeul din Eforie Sud.

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ НЕИЗДАННЫЕ ПАМЯТНИКИ ИЗ ЛАПИДАРИЯ ОБЛАСТНОГО АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО МУЗЕЯ ДОБРОДЖИ

РЕЗЮМЕ

Автор публикует несколько неизданных надписей, находящихся в музеях Констанцы и Мангалии.

1. Надписи общественного характера

Инв. L. 372. Хоротесия жителей Каллатиса, третий экземпляр, содержащий тот же текст на латинском языке (известен еще один на латинском и один на греческом языке). Данная надпись пополняет межевание, известное из двух других экземпляров, до *ad lapidem uicensimum et sextum pedum*---

Инв. 1445. *Titulus honorarius* на греческом языке, воздвигнутый в честь губернатора Малой Мезии, *Titus Vitrasius Pollio*.

Инв. 46. *Milliarium* с двумя накладными надписями. Первая датируется 212—217 гг. (эпоха императора Каракаллы), вторая была написана в 293—395 гг.

2. Надписи религиозного характера

Инв. 82. В надписи говорится об общественном или культовом здании, построенном на собственный счет жителями Каллатиса, по-видимому за здоровье двух благодетелей сограждан.

Инв. 1476. Памятник в честь *θεός ὕψιστος*, поставленный религиозной общиной (*θίασος*) является доказательством того, что во II в. н. э. в Томисе существовали организованные формы монотеистической религии.

Инв. 1471. Алтарь, посвященный божеству *Heros*; на нем имеется неизвестное до сих пор имя посвяtitеля *Μουήκη*.

Инв. 2091. Алтарь, воздвигнутый в честь божества *Liber pater*.

3. Надгробные надписи

Инв. 30. Надгробная плита с барельефом, из Дионисополиса; на ней имеются новые фракийские имена: *Ληστέρμη* и *Διζδων*, а также имя *Σουσάνος*, которое могло бы быть другой формой (вероятно более правильной) имени *Susagus*, известного из писем Плиния.

Инв. 15. *Cippus*, поставленный военным из V-го македонского легиона.

Инв. 2065. Надгробная надпись, найденная в военном лагере в Мырляну (район Адамклисси). Из содержания можно заключить,

что II легион *Herculia* (или его подразделение) стоял во время правления Диоклециана, или немного позже, на юг от Аксиополиса.

Инв. 2066. Надгробная стела, найденная в военном лагере в Мырляну. Надпись свидетельствует о кавалерийской части, по-видимому стоявшей здесь в IV в. На основе этого свидетельства и сверки с *Notitia Dignitatum* и итинерариями можно предположить, что укрепленный пункт в Мырляну является античной *Sacidania*.

Инв. 1463. Надпись в стихах на латинском языке, относящаяся к V—VI вв. н. э., свидетельствующая о существовании чистой римской культуры в этот поздний период.

UNVERÖFFENTLICHTE INSCRIFTEN AUS DEM LAPIDARIUM DES ARCHÄOLOGISCHEN REGIONALMUSEUMS DER DOBRUDSCHA

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser bringt eine Reihe bisher unveröffentlichter Inschriften, öffentlicher und religiöser Natur, sowie Grabinschriften aus den Beständen der Museen von Constanța und Mangalia.

1. Inschriften öffentlicher Natur

Inv. L. 372. Eine Grenzsteininschrift der Bewohner von Callatis, das dritte derartige Exemplar mit dem gleichen Text in lateinischer Sprache (bekannt ist noch ein weiteres Exemplar in lateinischer und eines in griechischer Sprache). Die vorliegende Inschrift vervollständigt die aus den beiden anderen bekannte Grenzfestsetzung *ad lapidem vicensimum et sextum pedum*---

Inv. 1445. *Titulus honorarius* in griechischer Sprache, zu Ehren des *Titus Vitrasius Pollio*, Gouverneur der Provinz Moesia Inferior.

Inv. 46. *Milliarium* mit zwei übereinander eingemeißelten Inschriften. Die erste stammt aus den Jahren 212—217 (Kaiser Caracalla), die zweite aus der Zeit zwischen 293 und 305.

2. Inschriften religiöser Natur

Inv. 82. In dieser Inschrift ist von einem öffentlichen oder religiösen Bauwerk die Rede, das die Bewohner von Callatis auf ihre Kosten vermutlich für die Genesung zweier durch ihre Wohltätigkeit bekannten Mitbürger errichtet hatten.

Inv. 1476. Von einer Bruderschaft (*θίασος*) errichtetes Denkmal zu Ehren des *θεός ὑψιστος*. Diese Inschrift beweist, daß im 2. Jh. u. Z. in Tomis organisierte Formen monotheistischer Religion bestanden.

Inv. 1471. Der Gottheit Heros geweihter Altar. In der Inschrift erscheint auch der bisher unbekannte Name des Spenders, *Μομήκη*.

Inv. 2091. Zu Ehren der Gottheit *Liber pater* errichteter Altar.

3. Grabinschriften

Inv. 30. Grabplatte mit Bas-relief aus Dionysopolis stammend. Die Inschrift belegt folgende, für die thrakische Personennamenkunde neue Namen: *Ληστόρμη* und *Διζδων*. Weiters erscheint der Name *Σουσάνος*, möglicherweise eine andere (vielleicht richtigere) Form des aus Plinius Briefen bekannten Namens *Susagus*.

Inv. 15. Von einem Angehörigen der *Legio V Macedonica* errichteter Gedenkstein (*Cippus*).

Inv. 2065. Im Castrum von Mirleanu (Rayon Adamclisi) geborgene Grabinschrift. Aus dem Text ist zu erschließen, daß die *Legio II Herculia* oder eine ihrer Untereinheiten zur Zeit Diokletians, oder etwas später, südlich von Axiopolis ihren Standort hatte.

Inv. 2066. Im Castrum von Mirleanu geborgene Grabstele. Der Text dürfte belegen, daß in diesem Castrum im 4. Jh. eine Reitereinheit in Garnison lag. Auf Grund dieses Beleges und der Vergleiche mit der *Notitia Dignitatum* und den Itinerarien kann die Hypothese aufgestellt werden, die befestigte Siedlung Mirleanu entspräche der Ortschaft *Sacidana*.

Inv. 1463. Lateinische Versinschrift aus dem 5.—6. Jh. u. Z., Nachweis des Bestandes einer reinen, römischen Kultur in dieser Spätperiode.
